

Toespraak van Henri Veldhuis
 ter gelegenheid van de onderscheiding
 die hij ontving van de Tsjecho-Slowaakse Academie van Wetenschappen
 op 11 juni 1993 in Praag.

Geachte aanwezigen, beste vrienden,

Het is voor mij een vreugde en een grote, ik zou bijna zeggen: een té grote eer, hier tussen vrienden uit vijftien jaar samenwerking-over-de-grenzen een onderscheiding van de Tsjecho-Slowaakse Academie van Wetenschappen te mogen ontvangen. Bij deze gelegenheid wil ik graag enkele herinneringen vertellen, herinneringen met feiten en namen die tegelijk de betekenis concretiseren, die de vele contacten met de Tsjechische Republiek (toen nog Tsjecho-Slowakije) voor mij hadden en nog altijd hebben, een betekenis ook met academische implicaties.

Vooraf verontschuldig ik mij voor het slechte Duits van deze toespraak. Maar ook in het verleden was de Duitse taal vaak gebrekkig in onze contacten, en toch hebben we elkaar altijd weer begrepen, en dat zal ook nu weer zo zijn, denk ik.

Het was 1 oktober 1977 toen ik met mijn vriend Jan Kraaijeveld voor het eerst over de Tsjechische grens reed. En de eerste familie die wij bezochten, was familie Kalus in Miroslav. De helaas overleden Wladimir Kalus en zijn vrouw Jana werkten daar als predikanten in de Evangelisch-Boheemse gemeente, hij zonder officiële toestemming, zij met die toestemming. De ontmoeting met familie Kalus werd voor ons heel belangrijk. In vriendschap en eerlijkheid vertelden zij ons veel over de situatie van hun land, van de kerk, hun eigen problemen daarmee, de moeilijke beslissingen waarvoor ze steeds gesteld werden, enz. Zulke ontmoetingen waren voor ons, jonge studenten zonder veel kennis van Tsjecho-Slowakije, heel kostbaar en blijven onvergetelijk.

Ook ter gelegenheid van de toekenning van deze onderscheiding door de Academie van Wetenschappen, is het ter zake om de naam van Kalus te noemen. Wladimir Kalus was namelijk gedurende vele jaren bereid om geheime boekentransporten te ontvangen (in samenwerking met fam. Dusan Risavi, die hun boerderij als losplaats ter beschikking stelde) en verder te distribueren. Langs deze weg zijn honderden filosofische en andere wetenschappelijke boeken in uw boekenkasten terechtgekomen. Wladimir en Jana Kalus waren zich hierbij goed van de risico's bewust, maar ze deden dit gevaarlijke werk met moed, verantwoordelijkheid en nuchterheid.

Later werden ook de huizen van fam. Brodsky (in Horni Dubenki en Jihlava), fam. Hajek (Horni Dubenky) en fam. Lavicky (Teleci) losplaatsen voor westelijke boekentransporten. (Tussen haakjes: Mijn vrouw en ik overnachten deze dagen in 'Vila Lanna' van de Academie. Vanuit het raam zag ik dat de tuin van deze villa uitstekend geschikt geweest zou zijn als losplaats voor zulke boekentransporten).

Deze ervaringen met wetenschappelijke boeken illustreren m.i. heel duidelijk, hoe ook de academische wetenschap in beslissende tijden afhankelijk is van mensen, die nuchter en vaak anoniem risicovolle verantwoordelijkheid voor de toekomst op zich durven te nemen.

Na deze korte uiteenzetting over academische boeken nu enkele opmerkingen over de lezers en auteurs van deze boeken: academici, hoogleraars en lectoren. Zoals u wellicht weet, schreef de Tsjechische filosoof Julius Tomin in 1978 een brief aan enkele buitenlandse universiteiten, waarin hij vertelde over de maatschappelijke en culturele situatie van zijn land. Ook deed hij een beroep op buitenlandse filosofen zijn filosofische huiskamerkring te bezoeken, om zo het isolement enigszins te doorbreken. Op Tomins verzoek werd positief gereageerd, allereerst uit Engeland. In 1979 moest Tomin echter onder zware druk van de staatspolitie stoppen met deze filosofische activiteiten.

Intussen was ik in de zomer van 1979 in contact gekomen met de filosoof dr. Ladislav Hejdánek, die mij vertelde, dat hij het initiatief van Tomin wilde overnemen. Ook zou hij graag Nederlandse filosofen ontvangen. En zo werd een begin gemaakt met reizen naar Tsjecho-Slowakije van talrijke filosofen uit Nederland en later ook uit België en de Bondsrepubliek. Bovendien ontstonden soortgelijke initiatieven in Frankrijk. Vanaf 1981 werd in samenwerking met ing. Jakub Trojan ook een theologenlijn tussen Nederland en Tsjecho-Slowakije georganiseerd. Dit alles werd financieel en praktisch ondersteund door mevr. Hebe Kohlbrugge, die twee jaar geleden hier in Praag een eredoctoraat ontving voor haar vele werk in Midden- en Oosteuropa.

Toen ik in de zomer van 1979 terugkwam in Nederland, was de filosoof prof. Theo de Boer de eerste die ik benaderde met het verzoek een reis naar Praag te ondernemen. Nog altijd ben ik hem er zeer dankbaar voor dat hij als eerste mij, een jonge en onbekende student, het vertrouwen gaf en in 1980 een reis aandurfde. Dat zoveel Nederlandse en andere wetenschappers bereid waren om één of meer keren zo'n spannende reis te maken, was slechts mogelijk nadat Theo de Boer de rij opende en hij daarna nog vele malen lezingen hield in Praag.

Met Theo de Boer als voorbeeld kan ik ook illustreren welke academische uitwerking de lezingen van buitenlanders in Praag zoal gehad hebben. Zoals velen van u weten, hield de Boer vooral lezingen over Emmanuel Levinas, de bekende joodse filosoof uit Frankrijk. Enkele van deze lezingen werden in maart 1982 gehouden het huis van Ivan Havel. Ivans broer, Václav Havel, de huidige president, zat toen al bijna drie jaar in de gevangenis. In zijn brief van 29 mei 1982 aan zijn vrouw Olga schrijft Václav:

"Ik voel mij, na lezing van een korte passage in Ivans brief, niet in staat de reikwijdte, de aard en betekenis te schatten, die in het filosofische werk van Levinas het begrip 'verantwoordelijkheid' heeft. Als Levinas echter stelt, dat 'de verantwoordelijkheid voor anderen' iets zeer oorspronkelijks en belangrijks is [...], en dat zij voorafgaat aan onze vrijheid, aan onze wil en ook aan de keuze van ons zelfproject, dan ben ik het daar helemaal mee eens."

Dit citaat brengt precies onder woorden wat ik zelf beschouw als de belangrijkste ervaring die ik heb opgedaan in de vele jaren van Nederlands-Tsjechische vriendschap en wetenschappelijke samenwerking. Juist in de contacten met u en met vele anderen die hier niet aanwezig zijn, bleek heel concreet dat echte verantwoordelijkheid voorafgaat aan al ons denken en handelen, ook aan ons wetenschappelijke werk. Gaat zij daar niet aan vooraf, dan komt ze altijd te laat, en perverteren onze maatschappelijke en wetenschappelijke inspanningen en instellingen.

Zelf leerde ik het werk van Levinas kennen in 1976. Het eerste artikel dat ik las was 'Honneur sans drapeaux', 'Eer zonder vlagvertoon', eer dus zonder medailles, zonder publieke dankbetuigingen, officiële ceremonies, enz. In dit opstel schrijft Levinas - vanuit het perspectief van eeuwenlange Jodenvervolging - over het geweten, over het verantwoordelijke innerlijk als de laatste instantie in catastrofale tijden. Als alle maatschappelijke instituten en instanties van recht, wetenschap, godsdienst, enz. wegvallen en geen bescherming meer bieden, dan is er alleen nog die laatste schuilplaats van onze innerlijkheid: ons geweten.

In zulke tijden komt het erop aan om deze innerlijke wetenschap en dit geweten wakker te houden, het 'te hoeden in een hut' zo zegt Levinas, 'die naar alle kanten openstaat'. Deze innerlijkheid van het geweten, zonder welke al onze instituties zonder fundament zijn, maakt de kern uit van onze identiteit.

Over die bedreigde identiteit schrijft Levinas ook in het opstel 'Sans identité', in het Tsjechisch: 'Bez identity'. 'Bez identity' is de eerste tekst die we vinden in een samizdatuitgave van in het Tsjechisch vertaalde artikelen van Levinas; vertaler was Milos Rejchrt (destijds stoker, nu predikant in Praag). Een kleine oplage van deze bundel werd gemaakt in Nederland.

Het is slechts een voorbeeld: Václav Havel beaamt de woorden van Emmanuel Levinas, nadat deze door Theo de Boer in een Praagse huiskamer zijn uitgesproken en toegelicht, en nadat Ivan Havel daarvan verslag deed in een brief aan zijn broer. Dit voorbeeld illustreert de kern van onze wetenschappelijke contacten, de ervaring namelijk - aan beide kanten - , dat verantwoordelijkheid voor elkaar een 'a priori' is, een voorwaarde voor elke authentieke

wetenschappelijke arbeid.

Die ervaring en dat inzicht waren voor ons buitenlanders natuurlijk even belangrijk als voor u. In concrete situaties hier hebben Nederlandse, Belgische en andere academici ervaren hoe bedreigd cultuur en wetenschap kunnen zijn, en op welke fundamentele verantwoordelijkheid we in zulke omstandigheden worden teruggeworpen, een verantwoordelijkheid die ook in een democratische context onmisbaar is, maar die in comfortabele omstandigheden gemakkelijk vergeten wordt.

Nooit hebben wij van Nederlandse kant de grote politieke verschillen tussen onze democratie en uw communistische samenleving willen relativeren. Maar in de Tsjechische huiskamers hebben we ook ervaren dat elke academische arbeid en elke academisch eer slechts mogelijk is dankzij mensen met 'eer zonder vlagvertoon', 'honneur sans drapeaux'.

Nu, na de omwenteling, kunnen ook in uw republieken weer instituties en instituten worden opgericht, democratische instituties in een democratische samenleving. Juist in zulke tijden, als wetenschap, cultuur en politiek weer worden opgebouwd en uitgebouwd, blijft het de primaire opgave voor ons allen deze 'eer zonder vlagvertoon' zorgvuldig te 'hoeden in onze hut, die naar alle kanten openstaat'.

Met het oog op zulke 'eer zonder vlagvertoon' zou ik hier graag nog vele andere namen noemen; het zouden er teveel zijn. Ik noem er slechts twee. Ten eerste een naam uit Nederland: Jef Helmer. Hij was medeoprichter en voorzitter van de Nederlandse stichting *Informatie over Charta 77*. In de jaren dat ik - samen met Dása van der Horst-Cejkova, die hier ook aanwezig is - bestuurslid van deze stichting was, bood Jef mij praktische en morele ondersteuning. Ook nu nog organiseert Jef Helmer nog belangrijke projecten voor beide republieken. Hij heeft, zo meen ik, 'eer zonder vlagvertoon' en verdient 'eer met vlagvertoon'.

Verder noem ik nog ing. Ivan Chvatík. Hij was vanaf de eerste dag na diens dood in 1977 geheim beheerder van de nalatenschap van prof. Jan Patocka. Daarnaast durfde Chvatík het ook nog aan voor een eigen huiskamerkring buitenlandse lezingen te organiseren. Chvatík is één van de beste organisatoren die ik hier heb leren kennen. Het is indrukwekkend wat hij allemaal tot stand heeft gebracht, onopvallend, rustig, vasthoudend en met een beetje humor. Soms schudden wij in Nederland ons hoofd over het organisatorisch talent hier (al was de situatie natuurlijk ook heel moeilijk), maar met Chvatík hoefde je niet alles drie keer af te spreken; één keer was genoeg.

Tenslotte. Als predikant van een tamelijk grote gemeente heb minder tijd dan in mijn studentenjaren voor het onderhouden van contacten met de Tsjechische republiek. Niettemin hoop ik dat wij samen ook in de toekomst de wetenschappelijke contacten tussen onze landen kunnen intensiveren en verbreden.

Nogmaals dank ik u van harte voor de eer van deze onderscheiding en van deze ontmoeting, een eer met een beetje vlagvertoon, maar dan wel vanwege een veel belangrijkere eer: een 'eer zonder vlagvertoon' die niet zozeer mijn eer is, maar die wij als een geschenk voor ons allen kunnen 'uitoefenen' en vieren.